

ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Кравченко-Дзондза О. Е.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти

Дрогобицький державний педагогічний університет

імені Івана Франка

вул. Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна

orcid.org/0000-0002-4857-3460

olencha1968@gmail.com

Ключові слова: *самоосвітня компетентність, самоосвітня діяльність, самоосвіта, системно-діяльнісна парадигма, культура освітньої (навчальної) діяльності.*

У статті розкрито сутність самоосвітньої компетентності учнів початкових класів, обґрунтовано необхідність її формування в початковій школі. У результаті аналізу досліджень науковців самоосвітню компетентність учня початкових класів визначено як інтегровану якість особистості, що базується на вміннях учня самостійно спланувати й організувати власну пізнавальну діяльність, спрямовану на отримання необхідної інформації, розвиток загальнокультурних якостей і самовдосконалення. Виокремлено структурні компоненти самоосвітньої компетентності: мотиваційно-смісловий, когнітивний, організаційно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний. Самоосвітня діяльність учня початкових класів складається з таких компонентів, як: розуміння власних потреб на підставі самоаналізу; організація самонавчання й уміння розв'язувати завдання; упорядкування та критичне ставлення до отриманої інформації; використання різноманітних джерел інформації; уміння долати труднощі, невпевненість; представлення й обґрунтування отриманих результатів; уміння використовувати нові технології інформації та комунікації; знаходження нестандартних рішень на основі самостійно набутих знань; постійний самоконтроль за самоосвітньою діяльністю.

Згідно з логікою розвитку самоосвітньої компетентності виокремлено та проаналізовано основні етапи її формування в початковій школі: адаптаційний етап, етап накопичення досвіду, самоосвітній етап. Визначено завдання вчителя початкових класів щодо створення умов для успішного формування в учнів навичок самоосвітньої діяльності. Наголошено, що системно-діяльнісна парадигма освіти створює сприятливе освітнє середовище та сприяє формуванню вмінь і навичок самоосвіти. Виокремлено основні форми самоосвіти учня початкових класів: вивчення наукової, науково-популярної, художньої, навчальної літератури, використання різноманітних допоміжних засобів (консультації спеціалістів; прослуховування інтерв'ю; перегляд телепередач, фільмів, вистав; відвідування галерей, музеїв, виставок); ресурси мережі «Інтернет» (онлайн-курси, електронні підручники), віртуальна та доповнена реальність.

FORMATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Kravchenko-Dzondza O. E.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Fundamental Disciplines of Primary Education,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4857-3460
olencha1968@gmail.com*

Key words: *self-educational competence, self-educational activity, self-education, system-activity paradigm, culture of educational (learning) activity.*

The article reveals the essence of primary school pupils' self-educational competence and substantiates the need for its formation in primary school. As a result of the analysis of research by scientists, the self-educational competence of primary school students is defined as an integrated quality of personality based on the student's ability to independently plan and organise their own cognitive activity aimed at obtaining the necessary information, developing general cultural qualities and self-improvement. The structural components of self-educational competence are: motivational and semantic; cognitive; organisational and activity; evaluative and reflective. The self-educational activity of primary school students consists of the following components: understanding their own needs on the basis of self-analysis; organisation of self-study and the ability to solve certain problems; organisation and critical attitude to the information received; use of various sources of information; ability to overcome difficulties, uncertainty; presentation and justification of the results obtained; ability to use new technologies of information and communication; finding non-standard solutions on the basis of independently acquired knowledge; constant self-conviction.

According to the logic of development of self-educational competence, the main stages of its formation in primary school are identified and analysed: adaptation stage, experience accumulation stage, self-educational stage. The tasks of primary school teachers to create conditions for the successful development of students' self-educational skills are defined. It is emphasised that the systemic-activity paradigm of education creates a favourable educational environment and promotes the formation of skills and abilities of self-education. The main forms of self-education of primary school students are highlighted: studying scientific, popular science, fiction, educational literature, using various auxiliary means (consultations with specialists; listening to interviews; watching TV programmes, films, performances; visiting galleries, museums, exhibitions); Internet resources (online courses, electronic textbooks), virtual and augmented reality.

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується стрімким науково-технічним і технологічним розвитком, становленням інформаційного суспільства, невідпинним зростанням джерел і обсягу інформації. Тому важливими для людини є вміння самостійно здобувати знання, удосконалювати вміння та навички. Звідси – одним із найважливіших завдань сучасної освіти є формування пізнавальних умінь і навичок учнів, що становлять основу універсальних навчальних

дій і забезпечують школярам уміння вчитися, здатність до саморозвитку та самовдосконалення.

Щоби школяр опанував уміннями вчитися, його необхідно насамперед навчити активно діяти у сфері навчальної діяльності: формулювати мету своєї пошуково-пізнавальної діяльності в межах теми, що вивчається на уроці, самостійно планувати та включатися у вирішення поставленого завдання, успішно співпрацювати з іншими

учнями, учителем, контролювати й оцінювати отримані результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему організації самоосвітньої діяльності школярів досліджували А. Бобро, Т. Коваль [1], Н. Платова [8], В. Звєкова [3]. На думку науковців, сучасна школа має як забезпечити учнів інформацією, так і навчити способів її опрацювання. Самоосвіта є визначальним чинником розвитку внутрішнього світу суб'єкта та має стати невід'ємною частиною його життя. На думку О. Савченко [9], «самоосвітня компетентність – це творення людиною самої себе». Сучасний світ складний, тому дитині не досить дати лише знання: важливо навчити користуватися ними.

Мета статті – розкрити сутність самоосвітньої компетентності учнів початкових класів, обґрунтувати необхідність її формування в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід – явище інноваційне та модне у вітчизняній освіті. За визначенням науковців, компетентнісний підхід – це комплексний підхід, основними елементами якого є визначення цілей, відбір змісту, організація освітнього процесу, вибір освітніх технологій, оцінка результатів. Такий підхід вимагає від вчителя внесення суттєвих змін у створення необхідних умов організації освітнього процесу на сучасному уроці для вироблення ключових і предметних компетенцій, що лежать в основі найважливішого шкільного вміння – навчатися. Самоосвітня компетентність, по суті, виявляється в уміннях і навичках самовдосконалення, навичках самостійної пізнавальної діяльності, що передбачає оновлення інтелектуального потенціалу відповідно до загальнокультурних і виробничих запитів суспільства, тобто в самоосвіті.

У результаті аналізу досліджень А. Добридень, О. Кисельової, М. Нечай, Н. Платової самоосвітню компетентність ми визначили як інтегровану якість, що характеризує учня як суб'єкта, який здатний самостійно спланувати й організувати власну пізнавальну діяльність, спрямовану на отримання необхідної інформації, розвиток загальнокультурних якостей і самовдосконалення. Беручи за основу дослідження названих авторів, можна виокремити такі структурні компоненти самоосвітньої компетентності: мотиваційно-смісловий, когнітивний, організаційно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний [3].

Мотиваційно-смісловий компонент передбачає наявність в учня потреби в самоосвіті, визначає позитивне ставлення й інтерес до самоосвітньої діяльності, забезпечує наявність мотивації й усвідомлення як особистої, так і соціальної вагомості самоосвітньої діяльності. Когнітивний

компонент передбачає наявність системи знань (загальноосвітніх, предметних), умінь і навичок самоосвітньої діяльності, готовності та здатності до безперервної самоосвіти. Організаційно-діяльнісний компонент являє собою володіння знаннями та вміннями планувати, організовувати та регулювати самоосвітній процес, використовувати сучасні методи пошуку та пізнання, застосовувати результати самоосвітньої діяльності в конкретних ситуаціях навчальної діяльності. Оцінювально-рефлексивний компонент полягає у здатності учня до самоаналізу та самооцінки власної готовності до самоосвіти, адекватному оцінюванню результатів самоосвітньої діяльності, володінні рефлексивними методиками в галузі самоосвітньої діяльності.

Самоосвітня компетентність формується у процесі набуття досвіду навчальної діяльності, самостійних планувань і досягнень у самоосвітній діяльності, вироблення власної індивідуальної системи навчання, поступового переходу від копіювання зразків самоосвіти до вироблення власної моделі, включення самоосвіти у спосіб життя. З дотриманням логіки розвитку самоосвітньої компетентності у процесі її формування науковці виокремлюють такі етапи [3, с. 36–37]: адаптаційний етап, етап накопичення досвіду, самоосвітній етап.

На першому етапі відбувається залучення школяра до самоосвітньої діяльності. Метою адаптаційного етапу є актуалізація мотивів і виявлення сенсу самоосвіти, розвиток в учнів інтересу до пізнавальної діяльності, формування основ пошукової активності. Досвід самоосвітньої діяльності починає формуватися зі спроб самостійного визначення цілей освітньої діяльності, які згодом стануть основою для власної структурованої самоосвітньої системи учня загальноосвітньої школи. Засобами актуалізації мотивів самоосвітньої діяльності виступають різноманітні життєві, культурні й освітні запити, суб'єктивні переживання конфліктних ситуацій, реалізація можливості вільного вибору завдань і способів їх вирішення, оцінювання учнем власної готовності до вибору навчального завдання.

Мета другого етапу – нагромадження досвіду – полягає в опануванні учнями умінь і навичок самоосвітньої діяльності, поступовому розвитку їхньої самостійності та вдосконаленні досвіду самоосвіти [3]. На цьому етапі вирішуються завдання формування індивідуальної освітньої траєкторії учня, актуалізації її змістового наповнення та вдосконалення самоосвітнього досвіду учнів, активізації потреби в набутті теоретичних знань і їх інтеграції з навчальною діяльністю; розвиток в учнів емоційно-вольових якостей та інтелектуальних можливостей.

Самоосвітня компетентність учня вважатиметься сформованою лише тоді, якщо він самостійно зможе обрати завдання, визначити проблему, знайти самостійно шлях її вирішення, побудувати траєкторію самоосвітньої діяльності. Це завдання вирішується на заключному – самоосвітньому етапі формування самоосвітньої компетентності. Важливим на цьому етапі є психолого-педагогічна підтримка, яка передбачає створення викладачем первинних умов, зокрема й емоційного тла для того, щоби здобувач в тій чи іншій навчальній чи життєвій ситуації зміг свідомо та самостійно здійснити адекватний вибір поведінки та джерел інформації, вторинних умов для того, щоби міг самостійно діяти згідно із ситуацією цього вибору навіть у разі зіткнення з яким-небудь ускладненням [5, с. 99]. Самоосвіта стає невід'ємною частиною життя учня: у школяра сформована загальна позитивна мотивація до самоосвіти, він усвідомлює значущість самоосвітньої діяльності у власному житті, проявляє інтерес до використання набутих умінь і навичок. Самоосвітній етап вирішує завдання освітньої та творчої самореалізації школярів; задоволення їхніх пізнавальних інтересів у навчально-пошуковій діяльності; формування стійкої тенденції до навчання, розвитку творчих здібностей, самостійності впродовж життя; вироблення власної системи самоосвітньої діяльності та включення її у спосіб життя.

Після завершення самоосвітнього етапу в учнів виробляються навички критичного осмислення власної діяльності, формується самооцінка особистісних досягнень, а також власна система самоосвіти. Варто зауважити, що відповідного рівня самоосвітньої компетентності в сучасних умовах досягає порівняно незначна кількість школярів. Звідси – важливість проблеми нашого дослідження та необхідність виокремлення сучасних методів формування самоосвітньої компетентності учнів. На думку провідних фахівців, організована належним чином, методично правильно організована самоосвітня діяльність розвиває в учнів здатність до самостійного пошуку необхідних знань, самостійного визначення мети та постановки завдань і їх вирішення, що і є основою самоосвітньої компетентності [4].

Завдання вчителя початкових класів – створити умови для формування в учнів навичок самоосвітньої діяльності. Найважливішою умовою цього є психологічна, теоретична та практична готовність учнів до самостійної роботи. Але, на жаль, дуже часто рівень дошкільної підготовки учнів є низьким. Тому вчителю насамперед треба сформувати в першокласників культуру освітньої (навчальної) діяльності. Складність розв'язання цього завдання вимагає від вчителя постійного вдоско-

налення освітнього процесу в початковій школі та вироблення в учнів потреби в самоосвіті.

Для прикладу наведемо дві ситуації: дитина виконує домашнє завдання під контролем батьків і не виконує його, якщо дорослих немає вдома. Або діти звикли до того, що нічого не можна робити без відома батьків, тому без особливих вказівок вони не зробиють нічого. Або дитина хоче зробити щось самостійно, але дорослі через надмірну опіку не дозволяють. Отже, формування самоосвітньої компетентності в молодших школярів є складним процесом, який повинен відбуватися в тісній співпраці дитини з учителем і батьками.

Дороговказом може слугувати технологія саморозвитку, розроблена Марією Монтесорі. Згідно з нею в дитини від народження закладена потреба пізнавати навколишній світ, тому вона відчуває інтерес до навколишнього світу та природну радість від процесу навчання. А вчитель, підтримуючи це почуття та керуючи ним, сприяє розвитку цілісної та мотивованої особистості. Діти, які навчаються у власному ритмі та відповідно до власних інтересів, набувають упевненості у власних силах і засвоюють вивчене ефективніше. Отже, у педагогічній системі М. Монтесорі дитина розвивається самостійно, а процес розвитку регулюється її інтересом до навколишнього світу. Методика М. Монтесорі полягає в «самовихованні, самонавчанні та саморозвитку дитини. Тобто дитина повинна розвиватися самостійно. А вихователь допомагає їй у цьому» [7].

Звідси і завдання вчителя початкової школи – заохотити школяра до самоосвітньої діяльності, на кожному етапі підтримувати та стимулювати цю діяльність, формувати впевненість. Дитина самостійно обирає, що їй необхідно чинити для виконання того чи іншого завдання, якими довідковими засобами користуватися у визначених ситуаціях, а вчителю треба використовувати надані йому преференції, що передбачають керівництво дитячою діяльністю, закладення в дитині зацікавленість і потреб. У цьому віці діяльність дитини зумовлена егоїстичними мотивами та бажанням бути схваленим дорослим, щоб зміцнити свою позицію у групі однолітків. Тобто дитяча діяльність так чи так пов'язана з основним мотивом, що домінує в цьому віці, – мотивом досягнення успіху. Якщо пізнавальна активність проявляється в навчальній діяльності, то чим успішніша дитина в навчальній діяльності, тим вищий інтерес до навчання. У сучасній школі учень – не пасивний учасник цього процесу, як уважалося раніше, він є партнером, а за таких умов зростає роль самоосвітньої діяльності.

Навчальна самостійність може розвиватися лише із застосуванням діяльнісного підходу, який сформувався у вітчизняній педагогіці внас-

лідок розроблення теорії діяльнісного навчання. На думку Оксани Роми, «діяльнісний підхід – це переосмислення та зміна підходів педагогів від схеми «пояснив, закріпив, перевірів» до «відкриті завдання – запитання – робота в команді – власний пошук – обґрунтування власної думки – радість від процесу навчання та відповідальність за те, що я можу, хочу, буду, знаю і вмю» [2]. Системно-діяльнісна парадигма вимагає позиціонувати вчителя й учня: засвоєння дитиною соціального досвіду досягається у процесі активної самоосвітньої діяльності за партнерській взаємодії з дорослим, а також із ровесниками.

Перехід від парадигми «знання, вміння, навички» до іншої системно-діяльнісної парадигми освіти знайшов обґрунтування в різних напрямках психолого-педагогічної науки та практики як планово-поетапне формування розумових дій і понять, педагогіка розвитку, культурно-історична смислова педагогіка варіативної розвивальної освіти (С. Ладивір), особистісно орієнтована освіта [6]. Під час оцінювання рівнів сформованості навчальної діяльності враховується рівень сформованості всіх її компонентів: мотивації, цілепокладання, планування, виконання навчальних завдань, контролю та рефлексії. Звертається увага і на формування в учня вміння переходити від спільної з учителем діяльності до самостійної діяльності з елементами самоосвіти. У молодших школярів це спостерігається в більш гнучкому засвоєнні знань, умінні самостійно шукати інформацію в галузі знань, що вивчається або цікавить, підвищенні мотивації й інтересу до навчання. У педагога є можливість диференціювати процес навчання, скоротити час навчання на уроці, уникнути зубріння, домогтися зростання культурного й особистісного потенціалу кожного школяра [1].

Про зміну ролі самого учня за цього підходу свідчать дослідження К. Зубенко. Авторка зазначає, що активність ставить молодшого школяра в позицію суб'єкта навчальної діяльності, знання не передаються в готовому вигляді, а набуваються самими учнями у процесі пізнавальної діяльності, освоєння знань пов'язане безпосередньо з вирішенням проблем реального життя [4]. Отже, молодший шкільний вік є найвідповідальнішим періодом у шкільному віці: закладаються рівень інтелекту й особистості, бажання й уміння вчитися, впевненість у своїх силах. У початковій школі саме вчитель відіграє важливу роль у розвитку особистості кожного учня. Під розвитком особистості розуміється процес її входження в нове соціальне середовище та комфортне перебування в ньому. Таким середовищем для молодших школярів є навчальний клас, у якому вони зайняті спільною діяльністю.

Дослідження та всебічне вивчення психолого-педагогічних засад самоосвітньої діяльності молодших школярів дає змогу виокремити особливості змісту навчальної діяльності та її взаємозв'язок із формуванням самоосвітніх умінь і навичок. До особливостей формування пізнавально-пошукових умінь і навичок у молодшому шкільному віці належать: практичний досвід учня початкових класів, завдяки якому він вступає в різноманітні стосунки з навколишнім світом і засвоює соціальний досвід дорослих; потреба школяра в саморозвитку, що спонукає його до постановки та вирішення нових, дедалі різноманітніших і складніших завдань; розвиток мовлення, роль якого неможливо переоцінити у процесі формування самоосвітньої діяльності. Формування самоосвітньої компетентності – це тривалий і складний процес. Значною мірою він залежить від формування провідних складників: позитивної мотивації до пізнавальної діяльності, здатності до самостійного виконання навчального завдання, уміння планувати, виконувати навчальні дії, дії контролю, рефлексії. Зацікавленість школяра зростає, об'єднує окремі навчальні дії в єдину систему, розвиваються вміння вчитися, структура навчальної діяльності наповнюється всіма компонентами, і як результат – самоосвіта стає передумовою успішності школяра. Учень початкових класів самостійно обирає галузь чи предмет знань, у яких зацікавлений і прагне накопичувати нові знання, для цього складає план дій за власним бажанням. Мотивацією тут виступає не зовнішній вплив чи причина, а внутрішнє бажання, самодисципліна, цілеспрямованість, наполегливість, внутрішня організованість, працьовитість та інші моральні якості учня.

Основними формами самоосвіти учня початкових класів є вивчення наукової, науково-популярної, художньої, навчальної літератури, а також можливість використання різноманітних допоміжних засобів: консультації спеціалістів; прослуховування інтерв'ю; перегляд телепередач, фільмів, вистав; відвідування галерей, музеїв, виставок; ресурси мережі «Інтернет» (онлайн-курси, електронні підручники), віртуальна та доповнена реальність. У межах педагогічного процесу самоосвіта – це джерело знань, спрямоване на самостійне поглиблення та розширення знань, здобутих на уроках. Сформована самоосвітня компетентність є запорукою успішності людини, забезпечує володіння такими навичками: винахідливістю, умінням орієнтуватися у світі інформації та технологій. Учитель виконує роль координатора: скеровує та вказує на правильний шлях або джерело. Фактично все навчання у школі можна уявити у вигляді двох частин: вивчення нового матеріалу та закріплення набу-

тих знань і вмінь завдяки вибору відповідних форм, видів, методів і прийомів роботи на кожному етапі уроку; самоосвітня діяльність, зумовлена потребою у виконанні завдань, отриманні інформації з якоїсь галузі знань, саморозвитку та самовдосконаленні. Самоосвітня компетентність школяра розглядається в сучасних умовах як шлях виховання самостійності й ініціативності: завдяки самостійній діяльності дитина набуває прийомів і навичок пошуково-дослідницької роботи; прагне до самоствердження, негативно ставиться до нав'язування поглядів, моралізації, – їй потрібні особисті спостереження, потрібні першоджерела, якомога більше самостійності в освоєнні знань, умінь і навичок.

Висновки. Отже, самоосвітню компетентність учня початкових класів ми визначаємо як інтегровану якість особистості, що базується на вміннях учня самостійно спланувати й організувати власну

пізнавальну діяльність, спрямовану на отримання необхідної інформації, розвиток загальнокультурних якостей і самовдосконалення. Самоосвітня компетентність складається з таких компонентів, як: розуміння власних потреб на підставі самоаналізу; організація самонавчання й уміння розв'язувати визначені завдання; упорядкування та критичне ставлення до отриманої інформації; використання різноманітних джерел інформації; уміння долати труднощі, невпевненість; представлення й обґрунтування отриманих результатів; уміння використовувати нові технології інформації та комунікації; знаходження нестандартних рішень на основі самостійно набутих знань; постійний самоконтроль за самоосвітньою діяльністю. Завдання вчителя початкової школи – заохотити школяра до самоосвітньої діяльності, на кожному етапі підтримувати та стимулювати цю діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобро А., Коваль Т. Дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів. *Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 78–82.
2. Дмитренко О. Більше, ніж гра: діяльнісний підхід у Новій українській школі. URL: <https://osvita.ua/school/method/85081/> (дата звернення: 20.01.2024).
3. Звєкова В. Самостійна діяльність молодших школярів в умовах модернізації початкової освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія «Педагогічні науки». 2019. Вип. 39. С. 36–40.
4. Зубенко К. Формування відповідального ставлення до навчання в учнів початкових класів. URL: <https://www.academia.edu/36557520/> (дата звернення: 21.12.2023).
5. Кравченко-Дзондза О. Формування комунікативної компетентності студентів у процесі вивчення дисциплін філологічного циклу. *Молодь і ринок*. 2014. № 7. С. 98–102.
6. Ладивір С. Психологічні умови реалізації потенційних можливостей дитини. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Максименка. Т. 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 84–97.
7. Метод Марії Монтесорі. URL: <https://woodentoys.com.ua/ua/montessori/>.
8. Платова Н. Формуємо вміння вчитися самостійно. *Початкова освіта*. 2015. № 10. С. 4–6.
9. Савченко О. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

REFERENCES

1. Bobro, A., Koval, T. (2018). Dydaktychni umovy orhanizatsii samostiinoi roboty molodshykh shkoliariv [Didactic conditions for organising junior pupils' independent work]. *Psykhologo-pedahohichni nauky*. № 3. Pp. 78–82.
2. Dmytrenko, O. Bilshhe, nizh hra: diialnisnyi pidkhid u Novii ukrainskii shkoli [More than a game: an activity-based approach in the New Ukrainian School]. URL: <https://osvita.ua/school/method/85081/> (data zvernennia: 20.01.2024).
3. Zviekova, V. (2019). Samostiina diialnist molodshykh shkoliariv v umovakh modernizatsii pochatkovoї osvity [Independent activity of junior schoolchildren in the context of primary education modernisation.]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. Seriiia "Pedahohichni nauky". Vol. 39. P. 36–40.
4. Zubenko, K. (2022). Formuvannia vidpovidal'nogo stavlennia do navchannia v uchniv pochatkovykh klasiiv [Formation of a responsible attitude to learning in primary school students.]. URL: <https://www.academia.edu/36557520/> (data zvernennia: 21.12.2023).
5. Kravchenko-Dzondza, O. (2014) Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv u protsesi vvychennia dystsyplin filolohichnogo tsyklu [Formation of students' communicative competence in the process of studying the disciplines of the philological cycle]. *Molod i rynek*. № 7. P. 98–102.

6. Ladyvir, S. (2010). Psykholohichni umovy realizatsii potentsiinykh mozhlyvostei dytyny [Psychological conditions for the realisation of a child's potential]. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. № 4. Pp. 84–97.
7. Metod Marii Montessori [Maria Montessori's method]. URL: <https://woodentoys.com.ua/ua/montessori>.
8. Platova, N. (2015). Formuiemo uminnia vchytysia samostiino [We develop the ability to learn independently]. Pochatkova osvita. № 10. Pp. 4–6.
9. Savchenko, O. (2014). Uminnia vchytysia – kliuchova kompetentnist molodshoho shkoliara [Ability to learn is a key competence of primary schoolchildren]. Kyiv. 176 p.